

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРУШНІХ СПРАВ**

ТАЦІЙ Лариса Василівна

УДК 340:[341.231.14:347.965

**ЮРИДИЧНА ПРИРОДА АДВОКАТУРИ В СИСТЕМІ
ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2008

Дисертація є рукописом

Робота виконана в Науково-дослідному інституті державного будівництва та місцевого самоврядування, Академія правових наук України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України **Петришин Олександр Віталійович**, Академія правових наук України, Віце-президент.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Лемак Василь Васильович**, Ужгородський національний університет, завідувач кафедри теорії держави і права;

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник **Головко Олександр Миколайович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, перший проректор з навчальної та методичної роботи.

Захист відбудеться “24” квітня 2008 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.700.02 у Харківському національному університеті внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27).

Автореферат розіслано “22” березня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Є. Кириченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Утвердження прав і свобод людини і громадянина, всебічне їх забезпечення та захист є основоположною цінністю правової демократичної соціальної держави. Надійною юридичною гарантією прав людини виступає закріплення в Конституції України 1996 року права кожного на правову допомогу. Відповідно до неї, для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура (ч. 2 ст. 59 Конституції України).

Права людини і громадянина набувають визначального статусу для функціонування національної правової системи України, усіх галузей та інститутів вітчизняного законодавства, діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Не може залишитися осторонь цього процесу й українська правова наука, для якої концепція прав людини і громадянина стає системоутворюючою. Різноманітні напрямки та галузі правознавства ставлять собі за кінцеву мету дослідження тих чи інших аспектів загальної проблеми прав і свобод людини і громадянина, їх забезпечення та захисту. Особливу роль в цьому процесі відіграє поряд з правоохоронними державними органами й адвокатура. Водночас її юридична природа в системі захисту прав і свобод людини і громадянина є мало дослідженою, що передбачає, передовсім, необхідність здійснення загальнотеоретичного аналізу, висновки якого дадуть змогу сформулювати основоположні методологічні засади для подальших досліджень в межах галузевих та прикладних юридичних дисциплін.

Необхідність даних фундаментальних досліджень зумовлена нагальною потребою суттєвого реформування законодавства про адвокатуру, її статус, функції та напрямки діяльності по забезпеченню права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги щодо різних галузей матеріального та процесуального права з урахуванням міжнародних стандартів адвокатської діяльності.

Викладеним зумовлюється актуальність теми даного дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах планових наукових досліджень Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України за темою «Державно-правовий розвиток України в контексті європейської інтеграції» (номер державної реєстрації РК УкрІНТЕІ № 0105U 009017). Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України 27.12.2006 р. (протокол № 13).

Мета й завдання дослідження. Метою дослідження є визначення юридичної природи і місця адвокатури в системі забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина, забезпечення

права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити ряд основних завдань:

- визначити з позицій понятійного арсеналу загальної теорії держави і права специфіку громадсько-самодіяльного (недержавного) статусу адвокатури;
- уточнити функції адвокатури в тісному взаємозв'язку з її загальним соціальним призначенням як інституту забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги;
- аргументувати особливості правового статусу адвоката у його співвідношенні з правовим статусом громадянина та з урахуванням особливостей, зумовлених адвокатською діяльністю;
- обґрунтувати принципи організації та діяльності адвокатури в Україні в контексті міжнародних стандартів діяльності адвокатури;
- розкрити правові форми участі адвоката в юридичному процесі: а) інститут судового представництва інтересів особи в цивільному та господарському процесі; б) роль адвоката в захисті прав і свобод громадянина в провадженні в справах про адміністративні правопорушення; в) захист адвокатом прав підозрюваного, обвинуваченого та підсудного в кримінальному процесі.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у сфері забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина, передовсім діяльності адвокатури щодо забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги.

Предметом дослідження є юридична природа та правове регулювання діяльності адвокатури як інституту забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить діалектичний метод, за допомогою якого проблеми юридичної природи адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина проаналізовано у взаємозв'язку і взаємозалежності, цілісності, всебічності та динаміці. Характер та обсяг предмета дисертаційного дослідження зумовили також використання хронологічного методу – для аналізу еволюції та тенденцій розвитку правового регулювання діяльності адвокатури як правозахисного інституту; порівняльно-правового – для порівняльного аналізу вітчизняного і зарубіжного досвіду організації і функціонування адвокатури як інституту забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги, міжнародних стандартів здійснення такої діяльності; формально-логічного – для визначення основних понять у даній сфері відносин; системно-функціонального – для аналізу громадсько-самодіяльного (недержавного) статусу адвокатури, принципів її організації та діяльності, соціального призначення та функцій; правового статусу адвоката в Україні; моделювання та прогнозування – для розробки рекомендацій щодо оптимізації механізму та правових форм участі адвоката в забезпеченні права людини і громадянина на захист від обвинувачення та надання правової допомоги, участі в юридичному процесі.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота визначається передусім тим, що вона є першим у вітчизняній науці теорії держави і права комплексним науковим дослідженням юридичної природи та правового регулювання діяльності адвокатури як інституту забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги.

Наукова новизна одержаних результатів знаходить свій прояв в таких теоретичних положеннях і висновках:

– підкреслюється, що за сутністю своїх завдань, характером форм та видів діяльності, особливостями правового й етичного регулювання, взаємовідносин з громадянами державою, зокрема з органами юстиції, судом і прокуратурою, адвокатура є специфічним професійним громадським об'єднанням, яке покликана виконувати важливе соціальне призначення по забезпеченню права громадян на захист від обвинувачень та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах;

– додаткової аргументації отримало положення щодо статусу адвокатури як об'єднання громадян, оскільки адвокатські організації мають також групу характерних ознак, які визначають їх специфіку як професійного об'єднання. Зокрема, це мета створення, завдання, які на них покладаються, особливості правового регулювання та реалізації професійної діяльності, наявність прав і обов'язків, дисциплінарної та інших видів юридичної відповідальності;

– обґрунтовується положення про недоцільність віднесення адвокатури ні до системи органів юстиції, ні до політичної системи, ні до державних установ, оскільки це суперечило б принципу незалежності. Адвокатура вважається інститутом громадянського суспільства, який є не лише об'єднанням професіоналів-юристів, а й правозахисною інституцією, яка реалізує свої повноваження у тісній взаємодії з органами юстиції – судовими установами, органами нотаріату, реєстрації актів громадянського стану, державної виконавчої служби, судово-експертними установами та іншими державними і недержавними установами;

– уперше у вітчизняній юридичній науці робиться висновок про доцільність віднесення адвокатури до системи юстиції в широкому розумінні цього слова чи зокрема системи кримінальної юстиції поряд із судовими установами, органами нотаріату, реєстрації актів громадянського стану, державної виконавчої служби, судово-експертними установами, хоча всі ці інститути мають різне правове становище. З окреслених у Конституції України завдань адвокатури робиться висновок, що остання є одним з важливих інститутів правової системи демократичної держави, який виконує завдання, без здійснення котрих функціонування як системи юстиції, так і правової системи в цілому є неможливим;

– уперше виокремлюються особливості адвокатської діяльності, які надають їй правового характеру, оскільки вона спрямована на а) надання юридичних послуг із захисту конституційних прав; б) надання цих послуг виключно стороннім особам; в) надання послуг в сфері досудового

слідства та судочинства; г) забезпечення державного замовлення у справах за призначенням слідчих та судів. Тому крім спеціального закону діяльність адвоката регулюється цілою низкою інших законодавчих актів, зокрема такими важливими, як Кримінально-процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України тощо;

– запропоновано авторське визначення функцій адвокатури, які впливають з її призначення по забезпеченню права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах, як основних напрямків практичної, соціально корисної, професійної діяльності щодо організації надання фізичним та юридичним особам правових послуг з приводу захисту їх прав, свобод та інтересів. Основні функції – це ті, які складаються між адвокатурою і фізичними чи юридичними особами, органами державної влади, місцевого самоврядування з приводу надання правових послуг (представницька, нормотворча, контрольна, реєстраційна, атестаційна). Допоміжні – це функції (внутрішні), які сприяють ефективній діяльності адвокатури – організаційна та інформаційна;

– правове положення адвоката розглядається як спеціальне по відношенню до правового статусу людини і громадянина у зв'язку зі змістом і обсягом основних прав, свобод, обов'язків і відповідальності. З одного боку, адвокат як громадянин може вимагати від держави захисту своїх прав, а з іншого – для надання юридичної допомоги фізичним і юридичним особам вимагати від державних органів та інших суб'єктів дотримання прав, що витікають із професійного статусу адвоката та адвокатури в цілому;

– до статусу адвоката крім прав, обов'язків, відповідальності, гарантій правозахисної діяльності, відносяться також обмеження, які застосовуються відносно адвокатів, та елементи його соціального захисту, матеріального забезпечення. При цьому права, якими користується адвокат можна розділити на дві групи: 1) права, що пов'язані з виконанням ним професійної діяльності – професійні; 2) права, що пов'язані з виконанням трудової діяльності взагалі – соціальні. Професійні права адвокатів поділяються: 1) права, що впливають із статусу адвоката; 2) процесуальні права адвокатів при здійсненні ними представництва в суді або захисту обвинуваченого. У зв'язку з цим, висуваються певні вимоги до осіб, які займаються адвокатською практикою пов'язані з громадянством, наявністю вищої юридичної освіти, стажем роботи за спеціальністю юриста або помічником адвоката, складанням кваліфікаційних іспитів, одержанням свідоцтва на заняття адвокатською діяльністю, прийняттям присяги адвоката України;

– запропоновано авторську класифікацію принципів організації та діяльності адвокатури – верховенство права, незалежність, демократизм, гуманізм, конфіденційність, професіоналізм, охорона законних прав адвоката. До спеціальних принципів діяльності адвокатури можна віднести такі, як дотримання кодексу професійної поведінки, дисциплінарної юрисдикції, безоплатності

правової допомоги тим, хто не в змозі її оплатити;

– по-новому розглядається інститут судового представництва як процесуальна форма участі адвоката у цивільному і господарському судочинстві. Процесуальне представництво надає адвокату можливість виконувати три функції – правозахисну (правозаступницьку), представницьку і функцію сприяння здійсненню правосуддя. Представництво адвоката в цивільному і господарському судочинстві є виконанням представницької і правозахисної функції. Функція адвоката щодо сприяння суду в здійсненні правосуддя проявляється у наступному: по-перше, у деяких випадках його діяльність допомагає правильному вирішенню судом правових питань; по-друге, у своїй професійній діяльності адвокати зобов'язані дотримуватися чинного законодавства України, застосовувати свої знання і професійну майстерність для належного представництва прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб з метою сприяння суду у встановленні дійсних обставин справи і в ухваленні законного й обґрунтованого рішення;

– отримало додаткове обґрунтування положення щодо статусу адвоката в якості самостійного учасника судового адміністративного процесу, який набуває права на вчинення від імені особи, котру він представляє, усіх процесуальних дій, що може вчинити ця особа. Водночас, підкреслюється, що захисник (адвокат) відповідно до Кодексу адміністративного судочинства може брати участь лише у розгляді справи про адміністративне правопорушення. У зв'язку з цим, допуск адвоката до участі у справі на початкових стадіях, з моменту фіксації факту вчинення правопорушення, дасть змогу істотно посилити процесуальні гарантії прав особи, яка притягається до адміністративної відповідальності та створить додаткові умови для повного і правильного вирішення справи;

– акцентується, що у кримінальному судочинстві адвокат виконує не лише функцію представництва інтересів фізичних та юридичних осіб, а й функцію захисту. Захисник завжди діє в інтересах обвинуваченого і охороняє його права, є самостійним суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності, самостійно обирає засоби захисту, його методика і тактику, але він зв'язаний позицією підозрюваного (обвинуваченого), а тому колізія позицій захисника та обвинуваченого при запереченні останнім своєї вини є неможливою.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації пропозиції і висновки можуть бути використані:

1) у науково-дослідницькій сфері – для подальшої розробки концепції юридичної природи та правового регулювання діяльності адвокатури в системі забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги;

2) у правотворчій роботі – як теоретична основа для розробки і прийняття законів України з питань діяльності адвокатури як інституту забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги;

3) у правозастосуванні – для удосконалення системи діяльності адвокатури щодо забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги;

4) у навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників з теорії держави і права, конституційного права та інших галузей права, у науково-дослідній роботі студентів;

5) у правовиховній роботі – основні положення і висновки дисертації можуть служити підвищенню правової культури громадян, адвокатів, посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки роботи доповідалися на науковій конференції молодих учених та здобувачів “Нове законодавство України та питання його застосування” (м. Харків, 26-27 грудня 2003 р.); міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми удосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в Україні” (м. Харків, 25 травня 2004 р.); регіональній науковій конференції “Конституція Пилипа Орлика 1710 р. і розвиток українського конституціоналізму” (м. Харків, 22 лютого 2006 р.); міжнародній науковій конференції “Правова культура і громадянське суспільство в Україні: стан і перспективи розвитку” (м. Харків, 12 жовтня 2007 р.).

Публікації за темою дисертації. Основні теоретичні положення і висновки, що сформульовані у дисертаційному дослідженні, знайшли відображення у 7 наукових працях: 3 статтях у фахових виданнях та 4 тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Специфіка теми дослідження, сформульовані мета та задачі визначили послідовність викладення матеріалу та структуру дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які об’єднують 9 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 176 сторінок, з яких основного тексту – 156 сторінок. Кількість використаних джерел – 229 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, визначається ступінь її розробленості, встановлюється мета і завдання дослідження, його об’єкт і предмет, окреслюється методологічна і теоретична основа, формулюється наукова новизна роботи, характеризується теоретичне і практичне значення результатів дослідження, містяться дані про апробацію основних положень дисертаційного дослідження, його структуру.

Розділ 1 «Юридична природа та статус адвокатури» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «Громадсько-самодіяльний (недержавний) статус адвокатури»

досліджено та проаналізовано сутність адвокатури, її правовий статус. У дисертації зазначається, що адвокатура характеризується статусом, заснованим на нормах Конституції України, але визначення його юридичної природи, змісту та складу передбачає необхідність проведення ретельного наукового аналізу. Підкреслюється, що недостатня чіткість та суперечливість визначення статусу адвокатури як „добровільного професійного громадського об'єднання” дає можливість тлумачити сутність адвокатури по-різному: в контексті передбаченого Законом України „Про об'єднання громадян” статусу громадської організації, як професійної спільноти, що об'єднує певних фахівців - усіх адвокатів країни; у сенсі цивільно-правового статусу адвокатури як підприємницької організації з усіма наслідками участі таких організацій у цивільному обороті, та як складової системи органів юстиції – різновиду органів виконавчої влади чи правоохоронних органів. Обґрунтовується висновок про доцільність віднесення адвокатури до системи юстиції в широкому розумінні цього слова чи зокрема системи кримінальної юстиції поряд із судовими установами, органами нотаріату, реєстрації актів громадянського стану, державної виконавчої служби, судово-експертними установами, хоча всі ці інститути мають різне правове становище. З окреслених у Конституції України завдань адвокатури робиться висновок, що остання є одним з важливих інститутів правової системи демократичної держави, який виконує завдання, без здійснення котрих функціонування як системи юстиції, так і правової системи в цілому є неможливим. Адвокатура вважається інститутом громадянського суспільства, що є не лише об'єднанням професіоналів-юристів, а й правозахисною інституцією. Підсумовується, що за сутністю своїх завдань, характером форм та видів діяльності, особливостями правового та етичного регулювання, взаємовідносин з громадянами та державними органами, зокрема з органами юстиції, судом і прокуратурою, *адвокатура є специфічним професійним громадським об'єднанням, яке покликане виконувати важливе соціальне призначення по забезпеченню права громадян на захист від обвинувачень та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах.*

У підрозділі 1.2 «Соціальне призначення та функції адвокатури» підкреслюється, що функції держави знаходять свій безпосередній прояв у більш конкретизованих та уточнених функціях державних органів. І хоча адвокатура не є державним органом, але її діяльність тісно пов'язана з діяльністю органів судової влади, прокуратури, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, оскільки певною мірою сприяє і забезпечує реалізацію функцій держави, передусім правоохоронної. Соціальне призначення адвокатури здійснюється через цілу низку більш конкретизованих та уточнених її функцій. Функції адвокатури, таким чином, впливають з основного її призначення – забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах України. У широкому розумінні функції адвокатури – це основні напрямки практичної, соціально корисної, професійної

діяльності по організації діяльності щодо надання фізичним та юридичним особам правових послуг з приводу захисту їх прав, свобод та інтересів. Усі функції адвокатури можна поділити на основні та допоміжні. *Основні функції* мають визначальне значення, оскільки їх здійснення значною мірою пов'язано з забезпеченням надання правових послуг фізичним та юридичним особам, а також зі взаємодією адвокатури з різноманітними органами державної влади та місцевого самоврядування. До них можна віднести представницьку, атестаційну, контрольну, нормотворчу та реєстраційну функції. *Допоміжні функції* безпосередньо не пов'язані з наданням правової допомоги, їх реалізація покликана сприяти ефективній діяльності адвокатури. Допоміжними є організаційна та інформаційна функції.

У підрозділі 1.3 «Правовий статус адвоката в Україні» зазначається, що при визначенні особливостей правового положення адвоката необхідно брати до уваги, що на адвоката розповсюджуються як загальні положення про права та свободи людини і громадянина, так і особливі права й обов'язки, які витікають з його професійного статусу. Правове положення адвоката є спеціальним по відношенню до правового статусу людини і громадянина. З одного боку, адвокат, як громадянин, може вимагати від держави захисту своїх прав, а з іншого – для реалізації надання юридичної допомоги фізичним і юридичним особам вимагати від державних органів та інших суб'єктів дотримання прав, що витікають із професійного статусу адвоката та адвокатури в цілому. Робиться висновок про те, що *правове положення адвоката – це встановлена законом та іншими нормативно-правовими актами сукупність прав, обов'язків та відповідальності адвоката, правових обмежень, гарантій реалізації прав та виконання його обов'язків щодо забезпечення права на захист та надання правової допомоги, засади його матеріального забезпечення та соціального захисту*. Виокремлюються основні елементи правового положення адвокатів: їх права, обов'язки, відповідальність, правові обмеження, гарантії реалізації прав адвоката, сумлінного виконання його обов'язків та захисту їх з боку держави. Права, якими користується адвокат можна розділити на дві групи: 1) права, що пов'язані з виконанням ним професійної діяльності – *професійні*; 2) права, що пов'язані з виконанням трудової діяльності взагалі – *соціальні*. Професійні права адвокатів поділяються на: 1) права, що впливають із статусу адвоката; 2) процесуальні права адвокатів при здійсненні ними представництва в суді або захисту обвинуваченого. У зв'язку з цим, висуваються певні вимоги до осіб, які займаються адвокатською практикою – вища юридична освіта, стаж роботи за спеціальністю юриста або помічником адвоката, кваліфікаційні іспити, одержання свідоцтва на заняття адвокатською діяльністю, прийняття присяги адвоката України. У дисертаційному дослідженні вказується на те, що обов'язки, які покладені на адвоката, можуть бути поділені на обов'язки юридичного та морального характеру, а також – в залежності від їх спрямованості – на ті, що виникають перед клієнтом, судом та іншими органами державної влади та місцевого

самоврядування, суспільством.

Розділ 2 «Адвокатура і адвокат в системі захисту прав і свобод людини і громадянина» має три підрозділи.

У підрозділі 2.1 «Адвокатура – інститут забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги» зазначається, що отримання кожною людиною правової допомоги є важливо цінністю в кожному демократичному суспільстві. На сьогодні юридична допомога фактично набуває статусу особливого соціального правового блага. Проводиться детальний аналіз різноманітних міжнародних нормативно-правових актів, де знаходить своє відображення право кожного на правову допомогу. *Право на юридичну допомогу в об'єктивному розумінні* є правовим інститутом, що представляє собою сукупність міжнародних, конституційних і галузевих правових норм, що встановлюють право на юридичну допомогу та її гарантії. Розглядаючи питання щодо місця адвоката в системі захисту прав і свобод людини, робиться висновок про те, що ця дискусія має завершитися прийняттям рішення не лише в інтересах фахівців у галузі права, а й споживачів правової допомоги, суспільства в цілому. Воно має базуватися на наступних засадах: 1) Основний Закон має гарантувати не лише право на правову допомогу і вільний вибір захисника, а й те, що ця допомога, як і захисник, будуть кваліфікованими; 2) на нашу думку, правом виступати захисником у кримінальному судочинстві може бути наділений лише адвокат, при цьому необхідно значно підвищити вимоги щодо кваліфікації (освіти і досвіду) осіб, які можуть претендувати на право зайняття адвокатською діяльністю; 3) правову допомогу в інших сферах, а саме в адміністративному, цивільному, господарському процесах можуть надавати поряд із адвокатами також інші фахівці в галузі права.

У підрозділі 2.2 «Принципи організації та діяльності адвокатури в Україні» зазначається, що визнання і дотримання *принципу верховенства права* є однією з основних і невід'ємних ознак правової держави, у побудові якої бере активну участь адвокатура, керуючись своїм конституційним призначенням. Визнаючи принцип верховенства права, Конституція України створила належні умови ефективного захисту прав і свобод людини, закріпила, що національне законодавство не повинно суперечити невід'ємним правам людини. Для адвокатів принцип верховенства права набуває особливого значення, оскільки вони мають спрямовувати свою діяльність на захист загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, основним пріоритетом якого є права і свободи людини і громадянина. *Принцип незалежності* є одним із основоположних у діяльності адвокатури, оскільки завдяки йому виконуються професійні повноваження адвокатів, спрямовані на забезпечення конституційного права кожного на правову допомогу. *Принцип демократизму* притаманний адвокатурі за самим її призначенням, змістом діяльності та організаційними формами тощо. Характерний для адвокатської діяльності *принцип гуманізму* проявляється, перш за все, у конституційних завданнях адвокатури щодо забезпечення

права на захист від обвинувачення та подання правової допомоги. Визначальний вплив на здійснення адвокатської професії, на стосунки між клієнтом і адвокатом та з іншими як фізичними, так і юридичними особами мають *принципи конфіденційності та професіоналізму*. *Принцип охорони законних прав адвоката* передбачає те, що професійні права, честь, гідність адвоката охороняються законом; забороняється будь-яке незаконне втручання в адвокатську діяльність, вимагання від адвоката, його помічників, посадових осіб і технічних працівників адвокатських об'єднань відомостей, що становлять адвокатську таємницю. На думку дисертантки, до спеціальних принципів діяльності адвокатури можна віднести: 1) дотримання кодексу професійної поведінки, 2) дисциплінарну юрисдикцію; 3) безоплатну правову допомогу.

У підрозділі 2.3 «**Міжнародні стандарти діяльності адвокатури**» вказується на те, що нині в Україні не існує систематизованого нормативного документа, який давав би змогу зробити висновок про запровадження в нашій державі вимог і правил, які розглядаються міжнародною спільнотою як стандарти функціонування адвокатури та адвокатської діяльності. Україна поступово приводить національне законодавство у відповідність з європейськими стандартами функціонування адвокатури, які закріплені у Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства. Аналіз положень міжнародних документів, а також норм чинних законодавчих актів України дозволяє вирізнити дві групи стандартів функціонування адвокатури. *Перша група* об'єднує найзагальніші вимоги, що ставляться до організації адвокатури як добровільного професійного громадського об'єднання осіб, що мають певну освіту, підготовку і знання. *Друга* – визначає правила, якими керуються адвокати у процесі своєї діяльності, встановлює правила професійної етики осіб, враховуючи, що на адвокатів покладається комплекс зобов'язань юридичного і морального характеру, які іноді вступають у взаємну суперечність. Адже призначення адвокатів не обмежуються сумлінним виконанням своїх обов'язків в межах закону, вони покликані діяти в інтересах права в цілому так само, як і в інтересах тих, чиї права і свободи їм довірено захищати. Підтримується думка про необхідність підготовки комплексного, систематизованого (кодіфікованого) закону, який би у відповідності з міжнародними стандартами об'єднував ці дві групи вимог.

Розділ 3 «Правові форми участі адвоката в юридичному процесі» також містить три підрозділи.

У підрозділі 3.1 «**Представництво адвокатом інтересів особи в цивільному та господарському процесі**» зазначається, що процесуальною формою участі адвоката у цивільному і господарському судочинстві є *інститут судового представництва*, через який виконуються функції адвоката у суді. Процесуальне представництво надає адвокату можливість виконувати три функції – правозахисну (правозаступницьку), представницьку і функцію сприяння здійсненню правосуддя. Зазначені функції в доктрині цивільного процесуального права не дістали належного

дослідження, що пов'язано перш за все з різними підходами до поняття судового представництва. Представництво адвоката в цивільному і господарському судочинстві є виконанням представницької і правозахисної функції. Функція адвоката щодо сприяння суду в здійсненні правосуддя проявляється у наступному: по-перше, у деяких випадках його діяльність допомагає правильному вирішенню судом правових питань; по-друге, у своїй професійній діяльності адвокати зобов'язані застосовувати свої знання і професійну майстерність для належного представництва прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб з метою сприяння суду у встановленні дійсних обставин справи і в ухваленні законного й обґрунтованого рішення.

У підрозділі 3.2 «Адвокат в захисті прав і свобод громадянина в провадженні в справах про адміністративні правопорушення» вказується на те, що в сучасній юридичній літературі недостатньо уваги приділено проблемам визначення статусу адвоката та його ролі в адміністративному процесі. Адвокат є самостійним учасником адміністративного процесу, однак його самостійність має межі, обумовлені специфікою відносин із особою, інтереси якої він представляє. У своїй діяльності адвокат не завжди залежить від вимог та бажань клієнта, є вільним у виборі засобів захисту. Головне, щоб ці засоби були законними та відповідали характеру функції, яку має виконувати адвокат. Тому, надаючи правову допомогу, він повинен керуватися законом, виходити з встановлених фактів та захищати тільки ті інтереси підзахисної особи, які не суперечать закону. Підкреслюється, що захисник (адвокат) відповідно до Кодексу адміністративного судочинства може брати участь лише у розгляді справи про адміністративне правопорушення. У зв'язку з цим, допуск адвоката до участі у справі на початкових стадіях, з моменту фіксації факту вчинення правопорушення, дасть змогу істотно посилити процесуальні гарантії прав особи, яка притягається до адміністративної відповідальності та створить додаткові умови для повного і правильного розв'язання справи.

У підрозділі 3.3 «Захист адвокатом прав підозрюваного, обвинуваченого та підсудного в кримінальному процесі» зазначається, що в кримінальному процесі адвокат приймає участь як захисник підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого та як представник потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача. Таким чином, на відміну від цивільного, господарського, адміністративного процесу, в кримінальному судочинстві адвокат виконує не тільки функцію представництва інтересів фізичних та юридичних осіб, а й функцію захисту. Здійснення адвокатом цих функцій є важливою гарантією і формою реалізації конституційного права кожного на правову допомогу, яке в свою чергу є одним з елементів права доступу до правосуддя. При цьому особливого значення набуває забезпечення кваліфікованої правової допомоги, що стає можливим завдяки надання її саме адвокатами. Діяльність адвоката у кримінальному процесі має бути розширена за рахунок нових видів представництва з метою охорони прав інших суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності. Процесуальний статус

представника потерпілого, його процесуальні права щодо участі у доказуванні мають бути рівними з відповідними правами захисника підозрюваного чи обвинуваченого. Підвищенню гарантованості процесуальних прав захисника-адвоката сприятиме надання йому права на судовий захист. Порушення його професійних прав з боку осіб, які здійснюють провадження по кримінальній справі, має бути підставою для надання йому права звернення за судовим захистом, оскільки в таких випадках він є зацікавленою особою. У зв'язку з цим межі судового контролю на досудовому провадженні по кримінальній справі, встановлені чинним КПК України, мають бути суттєво розширені, а захисник-адвокат визнаний суб'єктом права на судовий захист.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення та вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні змісту і особливостей юридичної природи та правового регулювання діяльності адвокатури як інституту забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги. На підставі проведеного дослідження зроблені такі основні висновки.

1. За сутністю своїх завдань, характером форм та видів діяльності, особливостями правового й етичного регулювання, взаємовідносин з громадянами державою, зокрема з органами юстиції, судом і прокуратурою, адвокатура є специфічним професійним громадським об'єднанням, яке покликана виконувати важливе соціальне призначення по забезпеченню права громадян на захист від обвинувачень та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах.

2. Адвокатури недоцільно відносити ні до системи органів юстиції, ні до політичної системи, ні до державних установ, оскільки це суперечило б принципу незалежності. Адвокатура вважається інститутом громадянського суспільства, який є не лише об'єднанням професіоналів-юристів, а й правозахисною інституцією.

3. На наш погляд, обґрунтованим є віднесення адвокатури до системи юстиції в широкому розумінні цього слова чи зокрема системи кримінальної юстиції поряд із судовими установами, органами нотаріату, реєстрації актів громадянського стану, державної виконавчої служби, судово-експертними установами, хоча всі ці інституції мають різне правове становище. З окреслених у Конституції України завдань адвокатури робиться висновок, що остання є одним з важливих інститутів правової системи демократичної держави, який виконує завдання, без здійснення котрих функціонування як системи юстиції, так і правової системи в цілому є неможливим.

4. Виокремлюються особливості адвокатської діяльності, які надають їй правового характеру, оскільки вона спрямована на а) надання юридичних послуг із захисту конституційних прав; б) надання цих послуг виключно стороннім особам; в) надання послуг в сфері досудового слідства та

судочинства; г) забезпечення державного замовлення у справах за призначенням слідчих та судів. Тому крім спеціального закону діяльність адвоката регулюється цілою низкою інших законодавчих актів, зокрема такими важливими, як Кримінально-процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України тощо.

5. Функцій адвокатури, які впливають з її конституційних завдань по забезпеченню права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах, як основних напрямків практичної, соціально корисної, професійної діяльності щодо організації надання фізичним та юридичним особам правових послуг з приводу захисту їх прав, свобод та інтересів. Основні функції – це ті, які складаються між адвокатурою і фізичними чи юридичними особами, органами державної влади, місцевого самоврядування з приводу надання правових послуг (представницька, нормотворча, контрольна, реєстраційна, атестаційна). Допоміжні – це функції (внутрішні), які сприяють ефективній діяльності адвокатури – організаційна та інформаційна.

6. До статусу адвоката крім прав, обов'язків, відповідальності, гарантій правозахисної діяльності, відносяться також обмеження, які застосовуються відносно адвокатів та елементи його соціального захисту, матеріального забезпечення. При цьому права, якими користується адвокат можна розділити на дві групи: 1) права, що пов'язані з виконанням ним професійної діяльності – професійні; 2) права, що пов'язані з виконанням трудової діяльності взагалі – соціальні. Професійні права адвокатів поділяються: 1) права, що впливають із статусу адвоката; 2) процесуальні права адвокатів при здійсненні ними представництва в суді або захисту обвинуваченого. У зв'язку з цим, висуваються певні вимоги до осіб, які займаються адвокатською практикою – громадянство, вища юридична освіта, стаж роботи за спеціальністю юриста або помічником адвоката, кваліфікаційні іспити, одержання свідоцтва на заняття адвокатською діяльністю, прийняття присяги адвоката України.

7. Запропоновано класифікацію принципів організації та діяльності адвокатури – верховенство права, як важлива засада функціонування правової системи, незалежність, що створює умови для належного здійснення професійної діяльності, демократизм, гуманізм, конфіденційність, професіоналізм, охорона законних прав адвоката. До спеціальних принципів діяльності адвокатури можна віднести і такі, як дотримання кодексу професійної поведінки, дисциплінарної юрисдикції, безоплатності правової допомоги тим, хто не в змозі її оплатити.

8. Процесуальною формою участі адвоката у цивільному і господарському судочинстві є інститут судового представництва, через який виконуються функції адвоката у суді. Процесуальне представництво надає адвокату можливість виконувати три функції – правозахисну (правозаступницьку), представницьку і функцію сприяння здійсненню правосуддя. Представництво адвоката в цивільному і господарському судочинстві є виконанням

представницької і правозахисної функції. Функція адвоката щодо сприяння суду в здійсненні правосуддя проявляється у наступному: По-перше, у деяких випадках його діяльність допомагає правильному вирішенню судом правових питань. По-друге, у своїй професійній діяльності адвокати зобов'язані дотримуватися чинного законодавства України, застосовувати свої знання і професійну майстерність для належного представництва прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб з метою сприяння суду у встановленні дійсних обставин справи і в ухваленні законного й обґрунтованого рішення.

9. Підкреслюється, що захисник (адвокат) відповідно до Кодексу адміністративного судочинства може брати участь лише у розгляді справи про адміністративне правопорушення. У зв'язку з цим, допуск адвоката до участі у справі на початкових стадіях, з моменту фіксації факту вчинення правопорушення, дасть змогу істотно посилити процесуальні гарантії прав особи, яка притягається до адміністративної відповідальності та створить додаткові умови для повного і правильного розв'язання справи.

10. У кримінальному судочинстві адвокат виконує не лише функцію представництва інтересів фізичних та юридичних осіб, а й функцію захисту. Захисник завжди діє в інтересах обвинуваченого і охороняє його права, є самостійним суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності, самостійно обирає засоби захисту, його методичку і тактику, але він зв'язаний позицією підозрюваного (обвинуваченого), а тому колізія позицій захисника та обвинуваченого при запереченні останнім свої вини є неможливою.

11. Підвищенню гарантованості процесуальних прав захисника-адвоката сприятиме надання йому права на судовий захист. На нашу думку, порушення його професійних прав з боку осіб, які здійснюють провадження по кримінальній справі, має бути підставою для надання йому права звернення за судовим захистом, оскільки в таких випадках він є зацікавленою особою. У зв'язку з цим межі судового контролю на досудовому провадженні по кримінальній справі, встановлені чинним Кримінально-процесуальним кодексом України, мають бути суттєво розширені, а захисник-адвокат визнаний суб'єктом права на судовий захист.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Тацій Л.В. Стандарти функціонування адвокатури в Україні // Вісник Академії правових наук України: Зб. наук. пр. –Х.: Право, 2004. – № 3 (38). – С. 248 – 253.
2. Тацій Л.В. Функції адвоката в цивільному судочинстві // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 67. – С. 178 – 182.
3. Тацій Л.В. Адвокат в юридичному механізмі захисту прав людини // Державне будівництво та місцеве самоврядування: Зб. наук. пр. – Х.: Право, 2004. – Вип. 8. – С. 141 – 148.

4. Тацій Л.В. Взаємовідносини органів управління юстиції та адвокатури // Нове законодавство України та питання його застосування: Тези доп. та наук. повідом. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів (м. Харків, 26-27 грудня 2003 р. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 55 –57.

5. Тацій Л.В. Місцеве самоврядування й адвокатура в Україні як інститути громадянського суспільства // Проблеми удосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в Україні: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25 травня 2004 р. – Х.: Інститут державного будівництва та місцевого самоврядування АПРН України, 2004. – С. 258-263.

6. Огляд регіональної наукової конференції “Конституція Пилипа Орлика 1710 р. і розвиток українського конституціоналізму” // Вісник Академії правових наук України: Зб. наук. пр. –Х.: Право, 2006. – № 1 (44). – С. 229 – 237 (с. 237).

7. Тацій Л.В. Функції та призначення адвокатури як добровільного професійного громадського об’єднання // Правова культура і громадянське суспільство в Україні: стан і перспективи розвитку: Матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 12 жовтня 2007 р. – Х.: Право, 2007. – С. 137-138.

АНОТАЦІЯ

Тацій Л.В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2008.

У дисертації досліджуються особливості юридичної природи та правового регулювання діяльності адвокатури як інституту забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги.

З позицій понятійного арсеналу загальної теорії держави і права визначено специфіку громадсько-самодіяльного (недержавного) статусу адвокатури; уточнено функції адвокатури в тісному взаємозв’язку з її загальним соціальним призначенням; досліджено особливості правового статусу адвоката у його співвідношенні з правовим статусом громадянина та з урахуванням особливостей, зумовлених адвокатською діяльністю; проаналізовано принципи організації та діяльності адвокатури в Україні в контексті міжнародних стандартів її діяльності; розкрито правові форми участі адвоката в юридичному процесі.

Ключові слова: права людини і громадянина, соціальне призначення і функції адвокатури, статус адвокатури, статус адвоката, права та обов’язки адвоката, принципи організації та

діяльності адвокатури, міжнародні стандарти діяльності адвокатури.

Таций Л.В. Юридическая природа адвокатуры в системе защиты прав и свобод человека и гражданина. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2008.

В диссертации исследуются особенности юридической природы и правового регулирования деятельности адвокатуры как института обеспечения права на защиту от обвинения и предоставления правовой помощи.

С позиции понятийного арсенала общей теории государства и права определена специфика общественно-самодетельного (негосударственного) статуса адвокатуры; уточнены функции адвокатуры в тесной взаимосвязи с ее общим социальным предназначением; исследованы особенности правового статуса адвоката в соотношении с правовым статусом гражданина, а также с учетом особенностей, которые обусловлены адвокатской деятельностью; проанализированы принципы организации и деятельности адвокатуры в Украине в контексте международных стандартов ее деятельности; раскрыты правовые формы участия адвоката в юридическом процессе.

Обосновывается отнесение адвокатуры к системе юстиции в широком понимании этого слова или, в частности, системе криминальной юстиции наряду с судебными учреждениями, органами нотариата, регистрации актов гражданского состояния, государственной исполнительной службы, судебно-экспертными учреждениями, хотя эти институты имеют различный правовой статус. Адвокатура является одним из важнейших институтов правовой системы демократического государства, выполняющих задачи, без осуществления которых функционирование как системы юстиции, так и правовой системы в целом является невозможным.

Выделяются особенности адвокатской деятельности, которые дают ей правовой характер, поскольку она направлена на а) предоставление юридических услуг по защите конституционных прав; б) предоставление данных услуг исключительно третьим лицам; в) предоставление услуг в сфере до судебного следствия и судопроизводства; г) обеспечение государственного заказа в делах по указанию следователей и судов. Поэтому кроме специального закона деятельность адвоката регулируется рядом других законодательных актов, в частности, такими как Уголовно-процессуальный кодекс Украины, Гражданский процессуальный кодекс Украины, Кодекс административного судопроизводства Украины.

Правовое положение адвоката рассматривается как специальное по отношению к правовому статусу человека и гражданина в связи с содержанием и объемом основных прав, свобод,

обязанностей и ответственности.

Ключевые слова: права человека и гражданина, социальное предназначение и функции адвокатуры, статус адвокатуры, статус адвоката, права и обязанности адвоката, принципы организации и деятельности адвокатуры, международные стандарты деятельности адвокатуры.

Tatsyi L.V. Legal nature of advocacy in the system of protection of rights and liberties of person and citizen. – Manuscript.

The dissertation paper for obtaining of candidate's law degree, in the field 12.00.01 – theory and history of the state and law; history of the political and legal sciences. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2008.

Characteristics of advocacy's legal nature and legal regulation as an institution of guaranteeing of the right of defense from charge and granting with legal help are researched in the dissertation.

On the grounds of conceptual arsenal of the theory of state and law specific features of community-self organizing (non-governmental) status of advocacy were defined. Functions of advocacy in tight interrelation with its general social purpose were specified. Peculiarities of legal status of advocate in its relation to legal status of citizen, considering features conditioned by advocacy activity, were examined. Principles of organization and functioning of advocacy in Ukraine in the context of international standards were analyzed. Legal forms of participation of an advocate in legal process were disclosed.

Key words: rights of person and citizen, social purpose and functions of an advocate, status of advocacy, status of an advocate, rights and duties of an advocate, principles of organization and functioning of advocacy, international standards of functioning of advocacy.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент І.В. Яковюк

Підп. до друку 12.03.2008. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60x84/16. Умов. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9
Наклад 100 прим.

Друкарня
Харківського національного університету внутрішніх справ
61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27